Izvorni znanstveni rad
UDK 94(497.5 Dubrovnik)"1674":34
313.61(497.5 Dubrovnik)"1674"
Primljeno: 21.11.2010.

NIKOLA (1673-1674) "KOMUNSKO DIJETE"

RINA KRALJ-BRASSARD

SAŽETAK: Na temelju zapisa Kaznenog suda, poslovnih knjiga Hospitala milosrđa i drugih izvora koji se čuvaju u Državnom arhivu u Dubrovniku rekonstruiraju se okolnosti života i smrti jednog štićenika dubrovačkog nahodišta. Nasilna smrt i proces koji je uslijedio stavljaju se u kontekst obiteljskog nasilja i demografskih prilika u desetljeću neposredno nakon velikog potresa. Razmatra se odnos dojilja i povjerenih im nahoda te odnos vlasti prema zločinu počinjenu nad pripadnikom jedne marginalne skupine.

Uvod

Poniranje u prošlost izazovan je pothvat, osobito kada se radi o istraživanju djece koja se "rijetko vide i čuju u izvorima pa su za povjesničare najopskurnija društvena skupina".[1] Za Nikolu, dvije su tragične okolnosti učinile pisani trag njegova postojanja dubljim i trajnijim: prvo što je bio napušten i drugo što je svoj kratki život skončao nasilnom smrću. Matične knjige, koje su inače prvorazredni izvor za proučavanje povijesti stanovništva, osobito onih slojeva i pojedinaca koji svojim marginalnim društvenim položajem izmiču notarskim zapisima jer, primjerice, ništa nemaju i ništa ne nasljeđuju ili pak spadaju u onu većinu koja nikada nije zabilježena u spisima kriminalnih sudova, o dječačiću

[1] John Boswell, »*Expositio* and *Oblatio*: The Abandonment of Children and the Ancient and Medieval Family.«, u: *Medieval families: perspectives on marriage, household, and children,* ur. Carol Neel. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press; The Medieval Academy of America, 2004: 234.

Rina Kralj-Brassard, asistentica u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Adresa: Zavod za povijesne znanosti HAZU, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik. E-mail: rinafran@gmail.com

šute.[2] Nikola je nesumnjivo bio kršten, a njegova je smrt vjerojatno zabilježena i u matici umrlih, no one za to razdoblje nisu sačuvane. Kao štićenik dubrovačkog državnog nahodišta, Hospitala milosrđa osnovana 1432, u najranijoj dojenačkoj dobi predan je vanjskoj dojilji. Za njegovo uzdržavanje izvršeno je nekoliko isplata u poslovnoj knjizi nahodišta.[3] Sumnjive okolnosti njegove smrti potaknule su pokretanje sudskog postupka *ex officio*, pa su o dječaku "progovorili" i službeni sudski spisi.[4] Zbog ozbiljnosti zločina proces je prešao na više instance, Malo vijeće pa zatim i Senat.[5] Presuda je donesena, dijelom izvršena, a zatim je uslijedilo i pomilovanje.[6] O Nikoli, ili bolje rečeno oko Nikole, jer njegovo ime ni u sudskim spisima ni u odlukama vijeća nije spomenuto, raspravljali su najviši organi onodobne vlasti.

Zabilješke o dječaku u ugovoru o dojenju, početak njegove povijesti, ni po čemu se ne ističu od stotina drugih zapisa. Taj dio njegova životopisa mogao bi se opisati kao standardan, uobičajen za štićenika nahodišta, jednog od mnogih. Ni njegova smrt u najranijoj dobi nije, s obzirom na relativno visoku smrtnost dojenčadi u predindustrijskim društvima a posebice nahoda, događaj koji bi se posebno isticao u demografskim statistikama. Okolnosti njegove smrti učinile su njegov životopis izuzetnim, u protivnom bi bilo više ovakvih slučajeva u sudskim spisima, a reakcija kazneno-pravnog sustava na rijedak slučaj eksplozije nasilja osvijetlila je pojedinosti koje inače ne bi bile nigdje zabilježene. U sudskom su

[2] O počecima vođenja matičnih knjiga, njihovoj sačuvanosti i stanju istraživanja u Hrvatskoj vidi: Vladimir Stipetić i Nenad Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2004: 28-32. O matičnim knjigama kao povijesnom izvoru osobito u povijesnoj demografiji vidi: Miroslav Bertoša, »Matične knjige - arhivsko vrelo o demografskim previranjima predindustrijske Europe.« *Vjesnik državnog arhiva u Rijeci* 41-42 (2000): 315-352. O mogućnostima koje se minucioznom analizom matičnih knjiga pružaju za pronicanje prošlosti na primjeru Pule vidi: Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli. Starosjedioci i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća*. Pazin: Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije, 2002. O matičnim knjigama s dubrovačkog područja vidi: Ivo Ficović, »Zbirka matičnih knjiga Historijskog arhiva u Dubrovniku.« *Arhivski vjesnik* 25 (1982): 10-15; Vesna Čučić, »Dubrovačke matične knjige - dragocjen izvor za povijesna istraživanja.« *Arhivski vjesnik* 48 (2006): 45-54. Na temelju matičnih knjiga s dubrovačkog područja nastali su brojni radovi o kojima u kontekstu istraživanja povijesti stanovništva vidi: V. Stipetić i N. Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*: 201-215.

[3] *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia*, ser. 46, sv. 17 (Državni arhiv u Dubrovniku, dalje: DAD).

[4] *Lamenta de Intus et Foris* (dalje: *Lam. Int. For.*), ser. 53, sv. 72, ff. 89v-94v, 98v-108v, 110v-111v, 137-139v (DAD). Zahvaljujem Nelli Lonza na pomoći u tumačenju procesa i iznimno korisnim sugestijama pri nastanku ovog rada.

[5] *Acta Consilii Rogatorum* (dalje: *Cons. Rog.*), ser. 3, sv. 121, ff. 7v-8 (DAD).

[6] *Acta Consilii Maioris* (dalje: *Cons. Maius*), ser. 8, sv. 46, f. 186 (DAD).

procesu naizgled beznačajne sitnice postale važne za utvrđivanje slijeda događaja i na koncu krivnje. U mikrohistorijskoj maniri, priča o Nikoli donosi dragocjene podatke o svakodnevici štićenika nahodišta, osvjetljava nasilje unutar obitelji i progovara o stavu vlasti prema takvoj vrsti nasilja, pa je i svrha rada iz te trostruke perspektive opisati tragičnu stvarnost napuštenog djeteta u Dubrovniku na koncu 17. stoljeća.

Štićenik Hospitala milosrđa

Nikola je ušao u već dobro uhodan sustav državne skrbi o napuštenoj djeci koji je tada djelovao više od dva stoljeća.[7] Nahodišta su bila standardni dijelovi urbane opreme, osobito mediteranskih gradova.[8] Često su započinjala svoju

[7] O nahodima i dubrovačkom nahodištu vidi: Stjepan Skurla, *Ragusa cenni storici*. Zagabria: a spese dell'autore, 1876; Kosta Vojnović, »Sudbeni ustroj republike Dubrovačke.« *Rad JAZU* 108 (1892): 99-181; Baldo Marinović, »Jedna važna ustanova starog Dubrovnika.« *Dubrovački liječnik* 19/1 (1933): 23-28; Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II. Beograd: Biblioteka centralnog higijenskog zavoda,1939; Vladimir Bazala, *Pregled povijesti zdravstvene kulture Dubrovačke Republike*. Zagreb: Dubrovački horizonti, 1972; Petar Kačić i Zdravko Šundrica, »Zdravstvena služba u Dubrovniku po izvještaju apostolskog delegata Giovani Francesco Sormani-a iz 1574. godine.« *Acta Historica Medicinae Pharmaciae Veterinae* 12/2 (1973): 51-62; Ante Šupuk, »O matičnoj knjizi dubrovačkih nahoda i njihovim prezimenima (ab anno 1830-1852).« *Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku* 15/16 (1978): 321-356; Erich Rosenzweig, »Još o starom dubrovačkom nahodištu.« *Acta Historica Medicinae Pharmaciae Veterinae* 18/2 (1978): 25-34; Ivan Mustać, »Briga za djecu u starom Dubrovniku: Dubrovačko nahodište.« *Dubrovački horizonti* 18/25 (1985): 53-58; Ivan Perić, »Organizacija i djelovanje pokrajinske bolnice u Dubrovniku od izgradnje njene nove zgrade do prvog svjetskog rata.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku* 23 (1985): 175-222; Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, 1. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1998; Frano Haklička, »U meni je srce gorjelo, a na pomisao buknuo bi oganj.« *Dubrovački horizonti* 41 (2001): 96-102; Jurica Bačić, »Briga o socijalnoj skrbi starog Dubrovnika.« Dubrovački horizonti 41 (2001): 103-117; Vesna Čučić, »Dubrovačke matične knjige-dragocjen izvor za povijesna istraživanja.« *Arhivski vjesnik* 48 (2005): 45-54; Petar Marija Radelj, »O dubrovačkom nahodištu.« *Dubrovnik,* Nova serija 19/4 (2008): 199-291; Katica Šimunović, »Od dječjeg nahodišta do doma za djecu i mlađe punoljetne osobe "Maslina": prilog povijesti socijalne skrbi za djecu u Dubrovniku.« *Ljetopis socijalnog rada* 15/3 (2008): 499-512; Stanko Lasić, *Pravo na rođenje u učenju Crkve*, prir. Petar Marija Radelj. Zagreb: Centar za bioetiku Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, 2009.

[8] O fenomenu napuštanja djece najopširnije djelo na hrvatskome jeziku napisala je Mislava Bertoša. Premda je monografija posvećena antroponomastici i bavi se imenima i prezimenima nahoda u tršćanskom nahodištu iz 19. stoljeća, autorica je prikazala odrednice napuštanja i pojavu brefotrofija općenito. Vidi: Mislava Bertoša, *Djeca iz obrtaljke. Nametnuto ime i izgubljeni identitet*. Zagreb: Profil, 2005: 21-66.

djelatnost kao dijelovi ubožnica da bi kasnije prerasla u samostalne institucije kojima su uglavnom upravljali laički odbori u uskoj suradnji s crkvenim institucijama. Do 16. stoljeća uobičajena su u svim talijanskim gradovima, a raširena su i u Francuskoj, Španjolskoj i Portugalu.[9] U sjevernoj Europi sustavno se otvaraju od 18. stoljeća kada su prosvjetiteljske ideje i zabrinutost za brojnost stanovništva potakle osnivanje brefotrofija.[10] Sustav skrbi o napuštenoj, većinom izvanbračnoj djeci razlikovao se u pogledu nositelja tereta troškova uzdržavanja. U Engleskoj je izvanbračno majčinstvo povlačilo utvrđivanje očinstva, prije svega radi prebacivanja ekonomske odgovornosti, jer su u protivnom troškovi padali na župu. Roditeljska participacija u troškovima uzdržavanja napuštenog djeteta, *lemozina*, bila je predviđena u Bologni, gdje su od kasnog 17. do 19. stoljeća crkvene vlasti i policija ispitivali tisuće žena kako bi pronašli oca djeteta i prisilili ga na plaćanje *lemozine*.[11]

Začetke organizirane skrbi o napuštenoj djeci u Dubrovniku nalazimo u azilu koji je djelovao u okviru samostana Sv. Klare utemeljena 1290. godine.[12] Dubrovačka milosrdna kuća, koju je osnovala komuna 1432. godine, vjerojatno je najstarije nahodište na istočnoj obali Jadrana.[13] Započela je s radom desetak

[9] David I. Kertzer, *Sacrified for Honor. Italian Infant Abandoment and the Politics of Reproductive Control*. Boston: Beacon Press, 1993: 10.

[10] Alysa Levene, *Childcare, health and mortality at the London Foundling Hospital 1741-1800. 'Left to the mercy of the world'*. Manchester-New York: Manchester University Press, 2007: 2.

[11] D. Kertzer, *Sacrified for Honor. Italian Infant Abandomenet and the Politics of Reproductive Control*: 58, 61.

[12] B. Marinović, »Jedna važna socijalna ustanova starog Dubrovnika.«: 23-28; V. Bazala, *Pregled povijesti zdravstvene kulture Dubrovačke Republike*: 23; Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1994: 108; N. Kapetanić i N. Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, 1: 359. Pregledom literature nismo ustanovili na temelju kojih se izvora iznosi tvrdnja.

[13] Roman Jelić, navodeći starije zadarske povjesničare koji su naziv jedne gradske kule i gradske četvrti ("Bablja kula" i "Babe") povezivali s postojanjem nahodišta u tom dijelu grada, smatra da je zadarsko nahodište postojalo koncem 13. stoljeća, svakako prije 1409. godine ako su prema njemu četvrt i kula dobili ime. Za ovo nisu navedene potvrde u izvorima. Jedno nahodište nalazilo se 1452. godine kod tvrđave Sv. Ivana. Apostolska vizitacija potvrđuje postojanje nahodišta u Zadru 1603. godine. Vidi: Roman Jelić, »Zadarsko nahodište.« *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 10 (1963): 215-218. Pored dubrovačkog i zadarskog, nahodišta su postojala u Šibeniku (1808, spominje se i oko 1612), Splitu (1704), Kotoru (1610) i Hvaru (1579). Vidi: Miloš Škarica, »Nahodišta i nahodi u Dalmaciji.« *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 8 (1961): 232; R. Jelić, » Zadarsko nahodište.«: 263-265.

godina prije firentinskog nahodišta, čija se zgrada tada još gradila.[14] Potpunu kontrolu nad sredstvima i upravom dubrovačkog nahodišta imala je država.[15] Kombinacijom internih i vanjskih dojilja, uz predviđen kratkotrajni boravak u samoj zgradi hospitala, slobodan i, barem deklarativno anoniman pristup obrtaljki, te s vremenom širenje klijentele na siromašnu zakonitu djecu i trudnice oblikovao se zaokružen sustav skrbi prilagođen lokalnim demografskim i kulturnim prilikama.

Hospital milosrđa utemeljen je zakonskom odredbom *Ordo hospitalis misericordiae* donesenom na sjednici Velikog vijeća 9. veljače 1432.[16] Proemij odredbe prožet je citatima iz Evanđelja, zahvalama na Božjoj milosti i sviješću o potrebi za kršćanskim milosrđem.[17] Sastavljači teksta kao da su se trudili osobito istaknuti tamnije strane dubrovačke svakodnevice toga vremena. Pronalazila su se "mala ljudska stvorenja odbačena po Gradu kao nerazumne životinje" koja su "često ginula bez sakramenta krštenja ili na drugi način zlo svršavala." Kao glavni uzrok takvom ponašanju navodi se "veliko siromaštvo", no spominje se i široka i vrlo neodređena skupina "drugih obzira i uzroka." Državni hospital, u skladu sa svojom naglašenom religijskom funkcijom, djelovao je milosrdno kako bi "bivajući milosrdni prema drugima zadobili milosrđe." Jesu li zakonodavci bili isključivo vođeni kršćanskim idealom ili su u hospitalima vidjeli i sredstva za postizanje društvenog sklada i svojevrstan odgovor na demografske, ekonomske i socijalne pritiske? Značenje koje se pridavalo skrbi o napuštenoj djeci vidljivo je i iz načina financiranja potreba

[14] Odluka o gradnji firentinskog nahodišta donesena je 1419. Zgradu je projektirao Filippo Bruneleschi, dok su čuvene skulpture djece u povojima, *bambini,* djelo Andree della Robbia. Vidi: Lawrence Kahn. »The "Ospedale degli Innocenti" and the "Bambino" of the American Academy of Pediatrics.« *Pediatrics* 110/1 (2002). http://pediatrics.aapublicationsorg/cgi/content/full/110/1/175 (pristupila 26. 1. 2009).

[15] Ovo vrijedi za sve dubrovačke hospitale. Vidi: Tatjana Buklijaš i Irena Benyovsky, »Domus Christi in Late-Medieval Dubrovnik: a Therapy for the Body and Soul.« *Dubrovnik Annals* 8 (2004): 105-107.

[16] *Cons. Maius*, sv. 4, f. 180v-182v. Odredba je uvrštena i u zbornik dubrovačkih zakona *Liber viridis* pod nazivom *Ordo et providentum hospitalis pro creaturis que abiciebantur inhumaniter. Liber Viridis*, caput 252, f. 103; *Liber Viridis*, ur. Branislav Nedeljković. Beograd: SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, odelenje III, knj. XXIII, 1984: 198-201.

[17] Zdenka Janeković-Römer, »Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovojekovnom Dubrovniku.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41 (2003): 31.

nahodišta, gdje se na svakoj prvoj sjednici Senata u mjesecu trebalo donijeti odluku o pokrivanju mjesečnih troškova hospitala.[18]

Neke iznimne nepovoljne okolnosti mogle su nagnati Nikoline roditelje na napuštanje djeteta, no isto su tako njegovi roditelji mogli biti pripadnici marginalnih skupina u kojima su izvanbračni porodi i napuštanje djece bili česti.[19] O čemu se u Nikolinu slučaju radi, izvori šute.[20] Premda rođenje nezakonitog djeteta u Dubrovniku nije bilo izravno kažnjivo pred svjetovnim ili crkvenim sudom, izvanbračna trudnoća ugrožavala je društveni položaj žene, kaljala čast kuće i dovodila u pitanje hijerarhijske odnose unutar patrijarhalne obitelji, u kojoj je nadzor nad seksualnim ponašanjem podređenih, prije svega žena, pripadao domaćinu.[21] Spomen naturalnog poroda i s*purjana* kojeg se nevjenčana majka hoće riješiti dio su repertoara uvreda zbog kojih se podnosila tužba Kaznenome sudu.[22]

Zavodničkim nastojanjima gospodara, muške posluge, djetića, *soldata* i *barabanata* bile su izložene mlade sluškinje, seljanke i pučanke, osobito one koje su bile bez izravne obiteljske zaštite.[23] Ako je nakon takvog čina nastupila

---

[18] R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 204. Baro Bettera, član ugledne antuninske obitelji, jedan od tajnika Dubrovačke Republike pred njezin pad, u svom je izvješću austrijskom generalu Milutinoviću naglasio kako je obilan kapital skupljen u Blagom Djelu, koji je davao visoku godišnju rentu, a uz mali broj stanovnika osiguravao je skrb za sve slojeve siromašnih. U tom izdašnom karitativnom djelovanju možda se krije podloga za razvoj pitomijih odnosa među pripadnicima različitih društvenih slojeva, na što je također upozorio antunin. Vidi: Bogdan Krizman, »Mémoire Bara Bettere austrijskom generalu T. Milutinoviću o Dubrovačkoj Republici iz 1815. godine.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 1 (1952): 460, 453.

[19] Peter Laslett opisuje društvenu podskupinu sklonu izvanbračnim porodima (*bastardy prone sub-society*), sastavljenu od serije žena, ponekad i rodbinski povezanih, koje su, živeći na istom području, tijekom više generacija imale niz izvanbračnih poroda. Vidi: Peter Laslett, »The bastardy prone sub-society.« u: *Bastardy and its Comparative History. Studies in the history of illegitimacy and marital nonconformism in Britain, France, Germany, Sweden, North America, Jamaica and Japan*, ur. Peter Laslett, Karla Oosterveen i Richard Smith. London: Edward Arnold, 1980: 217.

[20] Da je dubrovačko nahodište imalo stalnih klijentica vidljivo je iz iskaza Stane zvane Beznoge, rođene Vlahinje koja je, braneći se od optužbe za čedomorstvo, izjavila da je prethodno rađala već šest puta i svaki put plaćala da se dijete odnese "na ospedao" (*Lamenta del Criminale* /dalje: *Lam. Crim*/, ser. 50.3, sv. 79, ff. 80v-81v, 82v-84, 85-90, 91-94v, DAD).

[21] Nella Lonza, »"Dvije izgubljene duše": čedomorstva u Dubrovačkoj Republici (1667.-1808.).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 39 (2001): 274, 280.

[22] Slavica Stojan, »Žene psovačice i psovanje žena.«, u: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povije*st. Zagreb: Institut "Vlado Gotovac"; Ženska infoteka, 2004: 147.

[23] Slavica Stojan, *Vjerenice i nevjerenice.* Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003: 25.

trudnoća, dijete je lako moglo završiti u obrtaljci hospitala. U teškom položaju bile su i trudne ostavljene vjerenice. Odnošenjem djeteta na *ošpedo* muškarcu je brisana roditeljska odgovornost, no vjerenice su zbog izvanbračne trudnoće ostajale s okaljanom čašću.[24] Napuštena djeca bila su lišena podrške i zaštite obitelji u emocionalnom i materijalnom smislu. Trpjela su pritisak okoline i sramne poruge, bila izložena siromaštvu i suženom izboru bračnih partnera.[25]

Ljeta 1673. godine, kada je Nikola donesen u nahodište, malo domaćinstvo hospitala sačinjavale su nadstojnica (*abadessa*), Marija Božova,[26] dojilja Kata Petra Markova,[27] a vjerojatno i sluškinja čije se ime ne može razaznati u nizu ženskih imena uz koje nisu pisana zanimanja, a radi se uglavnom o vanjskim dojiljama. Nahodište je tada imalo svoga kapelana, vjerojatno Nikolu Melei[28] i svog brijača-ranarnika, moguće Petra Ferrija.[29] Marija Božova iz Grada imala je dvije kćeri, Paulu i Mariju, pa izraz *abadessa* ne upućuje na redovnicu, nego prije označava poglavaricu nad skupinom žena (nadstojnicu).[30] Osoblje hospitala bilo je brojnije nego što je predviđeno zakonom iz 15. stoljeća, u kojemu je spomenuta tek jedna žena, a blizu broju koji je zatekao apostolski vizitator Sormano stotinu godina prije Nikolina dolaska. U hospitalu su u siječnju 1574. godine bile tri dojilje, dvije sluškinje, četvero dojenčadi i troje djece od oko pet godina starosti.[31] Broj štićenika u hospitalu koje je zatekao Nikola ne može se odrediti, no moglo je biti dojenčadi i više djece starije od tri godine. Nahodištem su upravljali vlastelini, a te su godine izabrana dva službenika *alla scritta* i dva *al pagamento.*[32] Upravitelji nahodišta nisu stupali na dužnost

[24] Opširno o ostavljenim vjerenicama vidi: S. Stojan, *Vjerenice i nevjerenice:* 51-94.

[25] N. Kapetanić i N. Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, 1: 357.

[26] *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia*, sv. 17, f. 137 desno.

[27] *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia,* sv. 17, f. 139.

[28] *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia,* sv. 17, f. 117, lijevo.

[29] *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia,* sv. 17, f. 173 desno.

[30] *Lam. Int. For,* sv. 72, f. 90v.

[31] P. Kačić i Z. Šundrica, »Zdravstvena služba u Dubrovniku po izvještaju apostolskog delegata Giovani Francesco Sormani-a iz 1574. godine.«: 54. Vidi Atanazije Matanić, »Apostolska vizitacija dubrovačke nadbiskupije god. 1573./4 prema spisima sačuvanim u Tajnome vatikanskom arhivu.«, u: *Mandićev zbornik,* ur. I. Vitezović, B. Pandžić, A. Matanić. Rim: Hrvatski povijesni institut, 1965: 193-209. Usp. Sergio Pagano. »Le visite apostoliche a Roma nei secoli XVI-XIX.: repertorio delle fonti.« *Ricerche per la storia religiosa di Roma. Studi, documenti, inventari* 4 (1980): 317-464. O Sormanu vidi i Irena Benyovsky, »"Parochiae dentro la Citta"- Beccadellijeva podjela Dubrovnika na župe.« *Istarski povijesni biennale* 2 (2007): 159-167. Zahvaljujem Ireni Benyovsky Latin na uputi na bibliografske jedinice.

[32] Na čelu drugog državnog hospitala, *Domus Christi*, bili su prokuratori. Obje institucije bile su državne, no djelovale su različito i bile namijenjene različitoj klijenteli.

početkom godine, nego su se mijenjali prema potrebama, s time da se vodilo računa da uvijek ostane netko tko je već upućen u način rada hospitala. Na dužnost službenika *alla scritta* izabrani su 25. listopada 1673. Stjepan Božov Proculo i Mato Jakovljev Natali. Pet dana kasnije pridružili su im se kao službenici *al pagamento* Ivan Stjepanov Klašić i Ivan Mihov Bosdari.[33] Obavijestivši suce Kaznenog suda o sumnji u ubojstvo, Mato Natali pokrenuo je istragu o okolnostima Nikoline smrti.[34] U procesu je svjedočio Ivan Stjepanov Klašić.[35]

Hospital je surađivao s brojnim poslovnim partnerima, trgovcima i obrtnicima koji su prodavali tkanine, obuću, lijekove, posuđe, poslovne knjige i sve drugo potrebno za rad nahodišta. Za razliku od hospitala *Domus Christi*, namijenjena brizi o izlječivim bolesnicima, čije su se aktivnosti odvijale isključivo unutar same zgrade, Hospital milosrđa imao je razgranatu mrežu vanjskih dojilja-hraniteljica koje su u vlastitim domovima, najčešće u okolnim selima, za račun nahodišta skrbile o štićenicima. Boravak štićenika u zgradi hospitala trebao je biti samo privremen, do pronalaska odgovarajuće vanjske dojilje ili nakon završetka trogodišnjeg vremena dojenja do udomljenja. Dubrovačko nahodište veličinom je bilo primjereno onodobnim demografskim prilikama. Ukupni broj štićenika na skrbi, uključujući one na odgoju u okolnim selima, poput skrivenog dijela plutajuće sante leda višestruko je nadmašivao broj djece na privremenom boravku u samoj zgradi. Ovo treba imati na umu pri procjeni ukupnih troškova rada hospitala.

Nikola je u nahodište primljen šest godina nakon velikog potresa, u kojemu je prva zgrada hospitala pretrpjela oštećenja pa je za potrebe nahodišta vjerojatno već tada preuređena zgrada starog hospitala na Pilama, pokraj mastionice, zvana još i *Ospedale ai sette scalini,* ako se ne radi o nekoj drugoj zgradi.[36] Mogao je biti skrovito položen u obrtaljku kakvom je bila opremljena zgrada unutar zidina, pa vjerojatno u to doba i ona u Pilama, ili donesen neanonimno, u naručju žene poput Jele Markove iz Župe, koja je za uslugu donošenja dojenčeta bila plaćena jedan perper.[37] Krstiti ga je mogao kapelan Melei po dolasku u nahodište ili netko od župnika iz izvangradskih župa. U tom slučaju

[33] *Leges et instructiones,* ser. 21.1, sv. 3, ff. 370v, 372v (DAD).
[34] *Lam. Int. For,* sv. 72, f. 89v.
[35] *Lam. Int. For,* sv. 72, f. 90v-91.
[36] R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 204.
[37] *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia,* sv. 17, f. 145 desno.

uz dijete bi bio priložen kakav papirić s osnovnim podacima o krštenju, čiji je sadržaj prepisivan u maticu krštenih, kao što je zabilježeno za Ivana koji je kršten donesen s Mljeta 12. ožujka 1688.[38] Tih podataka o Nikoli nemamo. Uz njegovo ime vjerojatno je stajao dodatak *ignoto* ili *ignotis parentibus,*[39] nepoznat ili od nepoznatih roditelja, kao što je zapisano, primjerice, za Anicu krštenu 28. travnja 1675, Klaru krštenu 6. svibnja 1675. ili Iliju krštenoga 15. srpnja iste godine.[40] Ako je kršten po dolasku u hospital, kumovala mu je vjerojatno interna dojilja hospitala. Takav odabir kume bio je toliko uobičajen da se u matici krštenih često bilježila tek njezina služba, *nutrice*. Unosom u knjigu krštenih nahodišta Nikola je bio obilježen kao ogoljeli individualac bez povijesti, bez roditelja, bez mogućnosti stvaranja društvene mreže utemeljene na krvnom srodstvu.[41] Nema sačuvanih zapisa o eventualnom fizičkom obilježavanju štićenika, primjerice žigom, što vjerojatno nije bilo ni potrebno s obzirom na relativno mali broj štićenika, blizinu smještaja kod dojilja i sustav nadzora.[42] Za štićenike nahodišta najčešće su se rabili izrazi *figliolo*, *creatura, bastardo, spurian, orfanella,* izloženik, nahod, *mulan*. Za suce Kaznenog suda Nikola je bio *figliolino bastardo,* za službenike nahodišta još i *putino*, za Franu, ženu Cvjetka Pršukata, "gospodsko dijete", za svoju dojilju "komunsko" i " gospodsko" dijete, za Jelu Gubicu koja ga je mrtva donijela u hospital kao i za Cvjetka Petrovog Pršukata, navodnog ubojicu, *spurjanče***.**[43]

Umotana u pelenu i povoje podojila ga je interna dojilja i položila u kolijevku u hospitalu. Tamo je mogao biti okružen s nekolicinom starije djece odjevene u suknena odijela znakovite crvene boje koja su čekala udomljenje, a možda

[38] *Libro del batesimo di pietà*, ser. 46, sv. 21 (indeks pod slovom "g") (DAD).

[39] U većini zapisa u knjizi krštenih iz ranog razdoblja bilježeno je *ignioto* i *igniotis*.

[40] *Libro del batesimo di pietà*, sv. 21 (indeks pod slovima "a", "c" i "e"). Sličan način upisivanja zabilježen je u susjednom Kotoru. U najranijim zapisima Biskupskog arhiva, u maticama krštenih iz sredine 17. stoljeća napuštena djeca bilježena su imenom uz dodatak *infantus ex ignotis parentibus*. Vidi Gracijela Čulić, »Sociolingvistički aspekti nominacija nahočadi u Kotoru od XVII do do kraja XIX vijeka.«, u: *Hrvatsko-crnogorski dodiri/Crnogorsko-hrvatski dodiri: Identitet povijesne i kulturne baštine crnogorskog primorja*, ur. Lovorka Čoralić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Matica hrvatska, 2009: 372.

[41] Vidi: John Boswell, *L'abbandono dei bambini in Europa occidentale*. Naslov izvornika *The kindness of strangers*. Milano: Rizzoli, 1991: 267-268.

[42] Štićenicima zadarskog nahodišta koncem 18. stoljeća udaran je na taban znak slova P. Vidi: Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*. Dubrovnik: Časopis "Dubrovnik", 1990: 78.

[43] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 89v, 90v, 100, 101v, 111.

je mlijeko dijelio s još nekim dojenčetom.[44] Prisustvo samo jedne interne dojilje svjedočilo bi o malom broju novoprimljenih štićenika. U posljednjem desetljeću 17. stoljeća, najranijem razdoblju za koje imamo pouzdane podatke iz matice krštenih, godišnje je kršteno prosječno 22 djece ili manje od dvoje mjesečno. Tu je ipak potreban oprez, jer prosjek ne govori ništa o eventualnim vršnim mjesecima, kada je moglo biti doneseno više od prosječno dvoje djece. Pitanje je također jesu li imena štićenika koji su umrli ubrzo nakon krštenja uopće unošena u maticu krštenih, te stoga podatke o broju krštenih štićenika treba uzeti s određenom rezervom.[45]

O ozračju u zgradi na Pilama može se samo nagađati. Jesu li turobne i deprimirajuće prostorije svjedočile o jadnome životu i duhovnoj pustoši, kao u pulskom sirotištu tri stoljeća kasnije? Jesu li štićenici bili odjeveni u loše sašivene odore i djelovali izgubljeno poput pulskih sirotana koji su, gledani dječjim očima, budili sućut u toj mjeri da je mučan i mračan prizor ostao duboko urezan u sjećanje kao simbol otuđenosti?[46] Kakve god bile prilike u dubrovačkom Hospitalu milosrđa, a ono je možda služilo i kao jedno od milosrdnih javnih lica države pa time i vlastele, boravak u njemu trebao je biti kratkotrajan. Baro Bettera, antunin i jedan od tajnika Dubrovačke Republike pred njezin pad, opisao je postupak s napuštenom djecom koja su nalazila utočište u bolnici nazvanoj milosrdnom. Prema njegovu izvještaju, *bastardi* su prije slanja seoskim dojiljama kršteni i zamatani u dobru odjeću te liječeni po potrebi.[47] Čistoću

[44] Da se sukno bojalo u određenu boju vidljivo je iz isplata iz 17. stoljeća. No, da se radi o crvenoj boji sačuvani su podaci s početka 18. stoljeća. *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia*, sv. 17, f. 145 desno; *Libro delle spese*, ser. 46, sv.14, f. 4 (DAD). Crvena boja odjeće nahoda koja nije bila predviđena u odluci o osnutku nahodišta iz 15. stoljeća gdje se govori o odijelu od bijele raše s golubicom kao simbolom milosrđa, mogla je naglašavati pripadnost štićenika državi, njihov položaj "komunskog djeteta." Kneževsko ruho razlikovalo se od plemićkih toga upravo po crvenoj boji. Najsvečanije boje koja je u srednjem i ranom novom vijeku bila primjerena vladarima i najvišim službenicima bila je i svijeća koju je knez nosio u nekim procesijama. U Dubrovniku su crvene odore nosili i knežaci jer su pratili poglavara pa se svečana boja prelijevala i na njih. Vidi: Nella Lonza, *Kazalište vlasti. Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*. Zagreb-Dubrovnik: HAZU Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2009: 57-59.

[45] Ima primjera s početka 19. stoljeća da su djeca preminula ubrzo po krštenju, bilježena u maticu umrlih, a ne pronalaze se u matici krštenih. Vidi, primjerice, Maticu umrlih Nahodišta 1812-1848, ff. 1, 5, 8, 12, 13 i Maticu krštenih nahodišta 1808-1852, ff. 83, 94, 99, 102, 104, 105. Ovo ne možemo utvrditi za ranije razdoblje, jer matice umrlih, premda su vođene, nisu sačuvane.

[46] Miroslav Bertoša, *Kruh, mašta &mast*. Zagreb: Durieux, 2007: 33-35.

[47] B. Krizman, »Mémoire Bara Bettere austrijskom generalu T. Milutinoviću o Dubrovačkoj Republici iz 1815. godine.«: 459.

prostorija i dobar izgled dojilja, premda je bilo zaostataka u plaćanju, primijetio je car Franjo I. kad je posjetio Dubrovnik 1818. godine.[48] Mato Vodopić, dubrovački biskup i svjedok rada nahodišta u drugoj polovici 19. stoljeća, kad je još bilo samostalna ustanova, pozvao je čitatelje da s poštovanjem "skinu joj klobuk." U malom zavodu "boravila bi dječica i vidjela bi se u crljenijem dolamicam igrušiti po pretkuću." Djeca bi se, kako to svjedoči biskup Vodopić, "privriježila" na koji dan, pa su zatim slana "na babstvo po selijima."[49]

Tako se vjerojatno postupilo i s Nikolom. U potragu za vanjskom dojiljom obično je slan *soldat* uz odgovarajući honorar.[50] Je li to bio, primjerice, Nikola Ivanov ili neki drugi *soldat*, možda onaj koji se spominje uz isplatu od 8 perpera iz siječnja 1675?[51] Činjenica da je kod vanjske dojilje preživio deset mjeseci upućuje na Nikolino relativno dobro zdravstveno stanje pri primitku u nahodište, pa vjerojatno pronalazak dojilje nije trebao biti odviše težak zadatak. Svaka početna slabost, pojačana prelaskom u novu sredinu, dojiljin dom, uz prisustvo različitih patogena mogla je biti kobna. Nikolin vjerojatno kratkotrajan boravak u hospitalu završio je predajom u ruke vanjske dojilje Kate Ivanove iz Petrova Sela. Uobičajene inicijalne isplate od 5 perpera za dojenje i 3 perpera za pelene i povoje, *fascie,* Kate Ivanova dobila je 10. kolovoza 1673.[52] Istoga dana isplaćene su i Stane Đurova iz Omble za djevojčicu Mariju i Cvijeta Pavlova iz Knežice za još jednu štićenicu Mariju.[53] Nikola se pridružio štićenicima na skrbi kod vanjskih dojilja, kojih je samo u Petrovom Selu bilo barem desetak. Točan broj teško je procijeniti jer je imenski fond bio relativno uzak, a prezimena djeci nisu nadijevana. Mogućnost pogreške je tim veća jer su štićenici ponekad mijenjali dojilje.

Putovao je vjerojatno u naručju dojilje, putem koji je vodio iznad Pila preko Konala do Omble, možda onim istim putem kojim je išla Jela Gubica, koja je njegovo mrtvo tijelo donijela na ukop u hospital, a opisan je u njezinu svjedočenju

---

[48] Ubožnica (*Hospitale Pauperum*) u blizini nahodišta bila je, prema carevu iskazu, prljava i zaudarala je. Ivan Pederin, »Putni dnevnik cara Franje I. o Dubrovniku (1818. godine).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku* 18 (1979): 453.

[49] Mato Vodopić, *Đenevrija. Pilarska pripovijest*, priredio i popratnu studiju napisao Luko Paljetak. Dubrovnik: Matica hrvatska Dubrovnik, 2004: 10.

[50] Perper je isplaćen raznim *soldatima* koji se šalju po dojilje 1. listopada 1672. *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia,* sv. 17, f. 121.

[51] *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia,* sv. 17, f. 156, lijevo.

[52] *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia,* sv. 17, f. 142, lijevo.

[53] *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia,* sv. 17, f. 142 desno.

na sudu.[54] Tu se rijeka mogla prijeći čamcem na Brodaricama, a zatim nastaviti put pješice uz brdo do Petrova Sela. Nikolino putovanje vjerojatno nije trajalo dulje od tri sata. S kakvim je komentarima upravitelja nahodišta ili nadstojnice bila popraćena predaja djeteta i državnog novca? Službenici su trebali biti upućeni u statistike preživljavanja, odnos ulaza i izlaza. Je li Nikola predan uz puno povjerenje u dobre ruke?

Dojilje i nasilje

Dubrovačka geografija ne daje prostora za francuski scenarij, gdje su djeca na višednevnom putu k dojiljama umirala od hladnoće, gladi ili zgnječena pod kotačima kolica iz kojih su pala.[55] Dojilje su osobno preuzimale djecu s odgovarajućim novčanim predujmom i opremom (pelene i povoj), a ugovori su glasili na njihovo ime. Le Roy Ladurie naglašava katastrofalne uvjete dojenja kao uzrok znatne smrtnosti djece dane na dojenje u Francuskoj 18. stoljeća. "Najmljeno dojenje odgovorno je za pravi pravcati pokolj; objektivno gledano radi se o djecomorstvu."[56] U Napuljskom Kraljevstvu napuštena djeca iz mnogih udaljenijih naselja slana su u središnji hospital *Annunziata*, osnovan 1515, koji je bio i središte popularnog kulta, pa su mnoga djeca na putu umirala. Manjak dojilja bio je uzrokom visoke smrtnosti štićenika.[57] U nahodište u Bologni, *Hospital San Procolo*, poznatiji kao *degli Esposti* ili *dei Bastardini*, koncem 17. stoljeća samo se 15% štićenika vraćalo živo nakon predviđena desetgodišnjeg odgoja na selu.[58]

Odnos između štićenika i dojilja mogao je uvelike ovisiti o stanju u obiteljima dojilja, varirajući između prisnosti koja se mogla roditi pri uzimanju nahoda kao zamjene za upravo umrlo vlastito dijete i gotovo čisto komercijalnog odnosa u kojemu je štićenik viđen prvenstveno kao izvor zarade.[59] Dojenje je, kako to naglašava Le Roy Ladurie, jedan od putova kojim gradski novac oplođuje

[54] *Lam. Int. For,* sv. 72, f. 98', 103v.

[55] Emmanuel Le Roy Ladurie, »Najmljeno dojenje u Francuskoj u XVIII. stoljeću. Bio-sociokulturni fenomen.« *Gordogan* 12 (1991): 138.

[56] E. Le Roy Ladurie. »Najmljeno dojenje u Francuskoj u XVIII. stoljeću. Bio-sociokulturni fenomen.«: 138-139.

[57] D. Kertzer, *Sacrified for Honor. Italian Infant Abandoment and the Politics of Reproductive Control*: 89-90.

[58] D. Kertzer, *Sacrified for Honor. Italian Infant Abandoment and the Politics of Reproductive Control*: 84-86.

[59] A. Levene, *Childcare, health and mortality at the London Foundling Hospital 1741-1800*: 205.

selo.[60] Nikolina dojilja Kate Ivanova, živjela je sa suprugom, svekrom Cvjetkom Petrovim Pršukatom i svekrvom Franom u kući u selu visoko nad Omblom. Imala je jedno dijete dojenačke dobi. Uz njegovu kolijevku, koja je stajala u sobi blizu postelje, dodana je još jedna za Nikolu. U škrinjici pokraj kolijevki odlagana je odjeća za djecu. U kući se živjelo skromno. Novac koji je donosila skrb o Nikoli vjerojatno je bio dobrodošao.

U Petrovom Selu živjela je i Margarita Grgurova, Katina udata zaova, kći Cvjetka Petrova Pršukata, tada vanjska, a kasnije interna dojilja u hospitalu.[61] Posao hraniteljice "komunske" djece bio je popularan. Tijekom 1673. godine tu su u obiteljima prebivali štićenici Jozo, Ivan, Antun, Lucija, Stjepan, Vica, Miho, dva puta su uz različite dojilje bilježena imena Kata, Marija i Petar, pa se vjerojatno radi o različitoj djeci. Za Joza, Ivana, Antuna, Vicu, Miha i Stjepana nalaze se višestruke isplate koje svjedoče o njihovu dužem boravku kod istih dojilja. Desetak žena u Petrovom Selu zarađivalo je dojenjem štićenika Hospitala milosrđa. To su Marija Ivanova, Marija Matkova, Marija Lukina, Kata Tonkova, Marija Stjepanova, Frana Đurova, Anica Nikolina, Rada Ivanova, Frana Nikolina, Marija Ilijina, uz već spomenute Margaritu Grgurovu i Nikolinu dojilju Katu Ivanovu.[62]

Prema popisu stanovništva koji su po državnom nalogu na cijelom prostoru Dubrovačke Republike provodili svećenici, a odvijao se tijekom jeseni i zime 1673/4, u Petrovom Selu bila su 23 domaćinstva s 39 muškaraca, 37 žena i 40 djece.[63] Tri četvrtine domaćinstava imalo je pet i manje članova, a tek jedno deset članova, od čega šestero djece. Pet obitelji imalo je po troje djece, isto toliko ih je bilo s dvoje i s jednim djetetom. U šest domaćinstava nije bilo djece. Zapis uz domaćina Cvjetka Petrova, u kojemu je zabilježeno samo jedno dijete, upućuje na to da župnik možda nije popisao nahode. Popisani podaci za Petrovo Selo nažalost su škrti, za razliku od onih s puno pojedinosti iz župe Pridvorje u Konavlima, gdje je župnik bilježio prezimena i dob, te stoga nije moguće utvrditi koliko je popisanih žena bilo u fertilnoj dobi, dakle, potencijalnih dojilja, no dojenje je svakako bilo rašireno, jer je više od četvrtine svih žena

[60] E. Le Roy Ladurie. »Najmljeno dojenje u Francuskoj u XVIII. stoljeću. Bio-sociokulturni fenomen.«: 142.

[61] Novoj dojilji Margariti Grgurovoj isplaćeno je 16. svibnja 1674. 13 perpera i 4 grošića (*Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia,* sv. 17, f. 150 lijevo).

[62] *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia,* sv. 17, ff. 130-150.

[63] O popisu vidi: Zdravko Šundrica, »Popis stanovništva Dubrovačke Republike iz 1673/74. godine.« *Arhivski vjesnik* 2 (1959): 419-456. O popisima općenito i izvorima podataka o stanovništvu vidi: Alica Wertheimer Baletić, *Stanovništvo i razvoj.* Zagreb: Mate, 1999: 46-49.

na taj način dopunjavalo prihode domaćinstva.[64] Nikola je pridružen maloj vertikalno proširenoj trogeneracijskoj obitelji u naselju na kojemu se ocrtavao nizak biološki potencijal dubrovačkog sela s naznakama regresivne faze dugotrajnog tranzicijskog procesa.[65] Epidemije, nestašice, Kandijski rat (1645-1669), u kojemu Dubrovnik nije sudjelovao ali je trpio haračenje zaraćenih strana u graničnim područjima, i potres utjecali su na stalan pad stanovništva, pa 26.000 stanovnika, koliko se procjenjuje za popisa 1673/4. godine, vjerojatno nije bio i najniža brojka.[66]

Teška vremena opće nesigurnosti mogla su se odraziti i na odnos dojilja prema štićenicima zanemarivanjem, zlostavljanjem, nasilnim ponašanjem. Napuštena djeca bila su trajno obilježena činom odvajanja od roditelja i presijecanjem veza sa zajednicom.[67] Odbacivanje skrbnika spada danas u kategoriju emocionalnog zlostavljanja.[68] Podsjećanje da su štićenici tek privremeno uz dojilju, moglo bi se, prema suvremenim mjerilima, smatrati emocionalnim zlostavljanjem, a tome su bili izloženi gotovo svi nahodi.[69]

---

[64] *Isprave i akti,* 17. st, br. 1809/14, za Petrovo Selo pod brojem 8, ff. 9v-11v, za Pridvorje pod brojem 4 (DAD).

[65] O teoriji demografske tranzicije vidi A. Weltheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*: 105-193. O demografskoj tranziciji na razini Hrvatske vidi: Jakov Gelo, *Demografske promjene Hrvatske od 1780. do 1981.* Zagreb: Globus, 1987. O početku demografske tranzicije u Hrvatskoj na uzorku 12 hrvatskih župa, uključivši četiri s područja nekadašnje Dubrovačke Republike, vidi: *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj*, prir. Nenad Vekarić i Božena Vranješ-Šoljan. Zagreb-Dubrovnik: HAZU Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku; Sveučilište u Dubrovniku, 2009.

[66] Nenad Vekarić, Irena Benyovsky, Tatjana Buklijaš, Maurizio Levak, Nikša Lučić, Marija Mogorović i Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda. Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2000: 11-12; Nenad Vekarić, »Broj stanovnika Dubrovačke Republike u 15., 16. i 17. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 29 (1991): 19; N. Kapetanić i N. Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, 1: 377-379. O teškim prilikama na dubrovačkoj granici i organiziranom zločinu od potresa do kraja Morejskog rata vidi: Vesna Miović-Perić, *Na razmeđu. Osmansko-dubrovačka granica (1667.-1806.).* Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997: 167-209.

[67] Zanemarivanje je propuštanje da se nešto učini, a ne neposredno nanošenje povrede ili štete djetetu. Psihološko zlostavljanje djece uključuje odbacivanje, ponižavanje, zastrašivanje, izoliranje, pogrešno socijaliziranje i uskraćivanje emocionalnog odnosa. Vidi Marina Ajduković, »Zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji.« *Revija za socijalnu politiku* 1/3 (1994): 269-270.

[68] Dorota Iwaniec, *The emotionally abused and neglected child. Identification, assesement and intervention*. Chichester: John&Sons Ltd, 2000. Prema: Vedrana Žđero, »Psihičko zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji.« *Ljetopis socijalnog rada* 12/1 (2005): 8.

[69] Na temelju međukulturalnih longitudinalnih istraživanja utvrđeno je da odbačena djeca pokazuju tendenciju narušavanja samopoštovanja, emocionalnu nestabilnost, nedostatak emocionalnog odgovora, agresivnost i negativni pogled na svijet. Stuart N. Hart, Nelson J. Bingelli i Marla R. Brassard, »Evidence for the effects of psychological maltreatment.« *Journal of Emotinal Abuse* 1/1 (1998): 27-58. Prema: V. Žđero, »Psihičko zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji.«: 17.

Župnici su obavještavali upravu nahodišta o stanju štićenika, pa ih se može smatrati dijelom sustava nadzora nad dojiljama.[70] Da župnici nisu samo nadzirali, nego su pokušavali i pomagati svojim župljanima, dade se naslutiti iz neuobičajene potvrde koju je 10. travnja 1750. napisao Nikola Koprivica, župnik Grude. Pisana je osam mjeseci nakon smrti štićenice Ane i svrha joj je bila jamčiti svojim svećeničkim autoritetom da je dojilja Mare Nikova iz Radovčića u Konavlima s najvećom pažnjom skrbila o djevojčici dok ona nije "prešla iz ovog u drugi život" zbog *epidemico male di flusso,* dakle, vjerojatno dizenterije.[71] Upotrebom riječi epidemija župnik je vjerojatno htio naglasiti da u smrti djeteta dojilja nije imala nikakvu ulogu. U Nikolinu slučaju župnik se ne spominje.

Kako razlikovati namjerno zanemarivanje štićenika od općenito loše skrbi i niskih higijenskih standarda problem je s kojim su se suočavali, primjerice, i upravitelji londonskog nahodišta.[72] U poslovnim knjigama dubrovačkog nahodišta sačuvane su rijetke zabilješke koje ostavljaju otvorenima različite mogućnosti interpretacije. Činjenica da su upravitelji nahodišta bilježili pojavu nasilja znak je skrbi i nadzora nad državnim štićenicima, a time i nad tijekom državnog novca. Vrlo mali broj slučajeva upućuje ili na rijetkost pojave ili na selektivno bilježenje samo nekih, možda najočitijih ili najdrastičnijih slučajeva. Podataka iz Nikolina vremena nemamo, no sačuvana je Glavna knjiga s ugovorima o dojenju iz 80-tih godina 17. stoljeća. Na više od 170 listova ugovora s oko 250 spomenutih štićenika dva su slučaja gdje je izričito navedeno da je dijete oduzeto dojilji.[73] Stani Tonkovoj iz Komolca oduzeta je štićenica Kata nakon devet mjeseci dojenja jer je nije dobro čuvala.[74] Korak dalje i izričiti spomen nasilja zabilježen je u slučaju štićenika Vlaha. Nakon jednogodišnjeg boravka kod dojilje Lukrecije, vjerojatno Picinove iz Gruža, dječak je oduzet i predan drugoj dojilji, Stani Marinovoj iz Komolca. Vlaho je bio izložen nasilju, *stato maltratato dalla Balia.* Tri mjeseca nakon promjene dojilje dječak je umro.[75]

Kakav je bio odnos dojilje Kate Ivanove i njezina štićenika Nikole? Je li tek usputno održavala tinjajući život nahoda kojega će, onako slaba, ionako pokositi prvi nalet bolesti?

---

[70] Sačuvano je nekoliko kratkih pisama iz 18. stoljeća u kojima župnici navode da je štićenik umro ili potvrđuju da je živ. Primjerice, konavoski je župnik obavijestio upravu nahodišta o smrti štićenika Ivana 29. listopada 1749. *Libro maestro in 1740,* ser. 46, sv. 9f, f. 214 (DAD).

[71] *Acta Consilii Minoris*, ser. 5, sv. 97 (DAD).

[72] A. Levene, *Childcare, health and mortality at the London Foundling Hospital 1741-1800*: 154.

[73] Nije moguće točno izbrojiti štićenike, jer su bilježeni samo imenom, a postojala je mogućnost prelaska drugoj dojilji, ili pak da dojilja dobije drugo dijete istog imena.

[74] *Libro maestro dell'anno 1683*, ser. 46, sv. 8b, f. 15 (DAD).

[75] *Libro maestro dell'anno 1683,* sv. 8b, f. 16.

Smrt napuštenog djeteta

Cvjetko Pršukat bio je posve jasan u pogledu kvalitete skrbi koju je "komunskom djetetu" pružala nevjesta: na djetetu nije bila ni unča mesa i umro je od gladi.[76] Štićenici su obično dijelili mlijeko s još jednim djetetom, pa bi se moglo pretpostaviti da dojenje nije bilo optimalno, dok je umjetna prehrana dojenčadi zbog nehigijenskih uvjeta i nepoznavanja dojenačkog metabolizma mogla biti kobna. Avitaminoze i anemije, kao posljedica slabe ishranjenosti, povezane su s pojavom teških oblika infektivnih bolesti.[77] Govoreći u kontekstu 17. do prve polovice 18. stoljeća, Roy Porter naglašava da je od raznih *febra* prije petnaeste godine umiralo možda 40% europske djece.[78] U knjizi ugovora o dojenju dubrovačkog nahodišta, *Libro maestro*, kod više od polovice ugovora zabilježenih od 1683. do 1689. godine, a ukupno ih je bilo nešto više od 250, kao razlog prekidu ugovora navedena je smrt štićenika. Najčešći uzrok smrti bila je *febra*.[79] Nikola je mogao, kao većina štićenika nahodišta desetljeće kasnije, umrijeti od neke infektivne bolesti koja se vjerojatno skriva iza simptomatske dijagnoze *febra*. Kad bi se to dogodilo dok su bili na skrbi kod seoskih dojilja, mrtvo dijete obično je donošeno na ukop u nahodište, "u Gospode." No događalo se da se mrtvo dječje tijelo pronađe i na cesti, pa bi uslijedila istraga.[80] Od 134 zabilješke o smrti u knjizi ugovora o dojenju od 1683. do 1689. godine, kod 92 upisa, ili više od dvije trećine slučajeva, tijelo je doneseno

[76] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 91v, 138.

[77] Mirko Dražen Grmek, *Bolesti u osvit zapadne civilizacije. Istraživanja patološke stvarnosti u grčkom prethistorijskom, arhajskom i klasičnom dobu*. Prijevod djela *Les maladies à l'aube de la civilisation occidentale*. Zagreb: Globus, 1989: 8.

[78] Roy Porter, *The Greatest Benefit to Mankind. A Medical History of Humanity from Antiquity to the Present*. London: Fontana Press, 1999: 236-237.

[79] *Libro maestro dell'anno* 1683, sv. 8b.

[80] Kazneni sud u Dubrovniku primio je pismo iz Župe o pronalasku mrtvog dojenčeta na cesti. Proces je započet 21. ožujka 1716. Kako nije bilo dovoljno pojedinosti o okolnostima pronalaska djeteta, sud je uputio pismo župskom knezu da bi se utvrdilo radi li se o nasilnoj smrti, na što bi upućivali tragovi. Radilo se o dvomjesečnoj djevojčici, nahodici, koja je bila na dojenju kod Vice Stjepanove iz Zaraća (Soline). Prema svjedočenju Marije Marinove iz Solina, djevojčica je umrla prirodnom smrću kod dojilje. Vice je mrtvo dijete predala mužu, tražeći da ga odnese župniku pred vrata, no to ovaj nije učinio. Dojilja se branila da nije kriva što je njezin muž tako postupio, jer "je on lud". Svjedokinja Marija Marinova je znala da mrtve štićenike treba odnijeti "u Gospode." Na djevojčici nije vidjela tragove nasilja, nego tek dvije tri kapi krvi oko usta. Vica je imala još "i drugo spurjanče" na skrbi. Druga svjedokinja, Nika Matkova iz Plata, primijetila je malo krvi na ustima "i da je bila objedena na debelijem mesima i pod pazuhom i da je bilo ranice tudar kud je bilo objedeno" (*Lam. Crim*, sv. 66, ff. 9-10, 11v-15).

na ukop u hospital.[81] Osim izbjegavanja troškova pogreba, jedan od razloga za takvo postupanje mogao bi biti i utvrđivanje uzroka smrti koji su, kao i podatak da je dijete doneseno na ukop, ponekad bilježeni na stranicama ugovora o dojenju. U desetljeću nakon potresa, najranijem razdoblju za koje su sačuvane odgovarajuće poslovne knjige, prosječno je godišnje ukopano više od 20 djece, koja se nazivaju *bastardima* ili *spurjanima*.[82] No bilo je i razdoblja s još većim godišnjim prosjekom. Nikoli Leva, *greboderu*,[83] za ukope štićenika hospitala od travnja 1685. do travnja 1689. isplaćeno je ukupno 27 perpera.[84] Prihvati li se cijena od 2 grošića za ukop nahoda, značilo bi da su u tom razdoblju ukopana 162 tijela, ili oko 40 godišnje.[85] Prosječni broj krštenih jedva da je prelazio prosječni broj umrlih, a mogao je biti i manji.

U četvrtak, 5. ožujka 1674. Jela Ilijina zvana Gubica donijela je mrtvo dijete na ukop.[86] Je li trebala nekim drugim poslom poći do hospitala pa usput odnijela dijete? Stanovita Jela Ilijina iz Petrova Sela zarađivala je kao vanjska dojilja dubrovačkog nahodišta barem od 1667. godine.[87] Vjerojatno se radi o istoj osobi, premda se sugestivni nadimak u poslovnim knjigama hospitala nije bilježio. Nadstojnica hospitala, Marija, pregledala je dijete i vidjela modrice po cijelome tijelu, te da je djetetu ispucana koža oko *petenala*, prepona. Prije ukopa, mrtvo je dijete pokazano i dvojici službenika nahodišta. Dojilja u hospitalu, Katarina Petrova, čula je od Marije Lučine zvane Jakšine, a ona pak u Gradu na *piaci,* da je dijete ubio Cvjetko Petrov.[88] O ovome su čule i nadstojnica Marija i njezine dvije kćeri, Paula i Marija.[89] Zamotan u *telu*, Nikola je uz popratni obred položen u grob negdje na Pilama, možda uz crkvu Sv.

---

[81] *Libro maestro dell'anno* 1683, sv. 8b.

[82] *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia*, sv. 17.

[83] "Greboder" može biti oznaka zanimanja i prezime.

[84] *Libro in cui sono annotati i salari delle balie al servizio dell'Ospedale degli Esposti*, ser. 46, sv. 16, ff. 45, 68, 126 (DAD).

[85] Podatak o pojedinačnoj cijeni ukopa nalazimo u zabilješci iz 1681. (*Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia*, sv. 17, f. 226, lijevo).

[86] O osebujnim nadimcima pučanki u dubrovačkom društvu vidi: Slavica Stojan, »Ženski nadimci u starom Dubrovniku.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41 (2003): 243-258.

[87] U razdoblju od 1667. do 1672. zabilježene su isplate za štićenike: Anicu, Mariju, Nikolu, Stjepana, Vicu i Petra (*Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia*, sv. 17, ff. 12, 25, 29v, 33, 34v, 37, 40, 45, 45v, 49v, 97, 100, 112).

[88] Vjerojatno se riječ koristi u značenju nanošenja teške ozljede, jer se u procesu ne spominje *omicidio*.

[89] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 89v, 90, 102v, 103.

Đurđa.[90] Nikolino tijelo bilo je među 18 *spurija* koje je Antun Ivanov Greboder zakopao od 16. studenog 1673. do 19. srpnja 1674. i za svoju uslugu dobio 3 perpera.[91]

Nikola vjerojatno nikad nije govorio ništa više od jednosložnih riječi, nikad nije sjedio, puzao ili hodao, nego je dane provodio ležeći u kolijevci čvrsto umotan u povoje i čekajući dojilju. Takva slika svakodnevice nahoda dojenačke dobi može se pretpostaviti, jer je skrb o štićeniku u pravilu bila tek usputan posao koji se obavljao uz brojne druge, u kući i izvan nje. Dojilja je vjerojatno češće izbivala, kao i kobnoga dana kad je pošla u brdo po drva.[92] Nikola je tek svojom smrću "progovorio." Započeo je proces zbog sumnje na ubojstvo. Tražio se odgovor na temeljno pitanje: radi li se o spletu nepovoljnih okolnosti kojima su nahodi bili izloženi i podlijegali u puno većoj mjeri nego djeca odrasla u obitelji ili pak o nasilnoj smrti, dakle, ubojstvu. Koliko je općenito bilo procesuiranih slučajeva nasilja među članovima obitelji, osobito onog najtežeg, sa smrtnim posljedicama?

Uvrštavanjem ubojstva nahoda od strane člana udomiteljske, odnosno obitelji dojilje u ubojstva među srodnicima, što je u svome istraživanju uradio Nenad Vekarić, omogućeno je sagledavanje odnosa prema nahodima u širem kontekstu obiteljskog nasilja u najtežem obliku. Promatrajući razdoblje od potresa 1667. godine do pada Dubrovačke Republike istraživanjem je obuhvaćeno 185 slučajeva umorstava među srodnicima, što je 32,12% svih ubojstava zabilježenih u arhivskim nizovima *Lamenta del Criminale*, *Lamenta de intus et de foris* i *Libro delle Sentenze Criminali*. Ako se pridodaju slučajevi ubojstava koji su procesuirani u Senatu, jer se radilo o ubojstvima između dubrovačkih podanika i stranih državljana, onda je udio ubojstava među srodnicima iznosio nešto više od 27%.[93] Od spomenutih 185 slučajeva 64 se odnose na čedomorstva,

[90] Anka Ivankova iz Pila dobila je 20. veljače 1695. 5 perpera za 12 lakata *tele*, grubljeg platna, koliko je utrošeno za četiri preminula djeteta (*Libro in cui sono annotati i salari delle balie al servizio dell'Ospedale degli Esposti,* sv. 16, f. 364). Uz zabilješku o krštenju Marije od 1. siječnja 1712. dopisano je da je umrla i pokopana *a S. Giorgio* (*Libro del batesimo di pietà,* sv. 21, f. 68). Štićenik Stjepan, vraćen u hospital nakon dojenja 25. siječnja 1768, umro je 11. svibnja 1768. i ukopan na groblju Sv. Đurđa na Pilama. Slično je zapisano za Frana, umrla 11. rujna 1771. Za štićenicu Tereziju, koja je nakon trogodišnjeg dojenja vraćena u nahodište i u njemu umrla, uz datum smrti 25. srpnja 1771. zabilježeno je *sepolta nel cemetario di St. Giorgio alle Pile* (*Libro dei ragazzi che si trovano al ospedale della misericordia*, ser. 46, sv. 22, f. 49 treće folijacije).

[91] *Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia,* sv. 17, f. 152 lijevo.

[92] *Lam. Int. For,* sv. 72, f. 99v.

[93] Nenad Vekarić, »Ubojstva među srodnicima u Dubrovačkoj Republici (1667.-1806.).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 37 (1999): 96-97.

dakle, približno svako treće ubojstvo među srodnicima dogodilo se na relaciji majka-dijete ili približno svako deseto ubojstvo u promatranom razdoblju spadalo je u kategoriju čedomorstva.[94] Tri slučaja, ili niti 1% svih ubojstava među srodnicima, odnose se na ubojstvo djeteta od strane članova obitelji kojima je povjereno na dojenje.[95] Nikolin slučaj statistički je rijedak.[96] Zbio se u razdoblju beznađa, kada je broj ubojstava bio izrazito velik.[97]

Reakcija vlasti bila je brza i oštra, u skladu s težinom djela na koje se sumnjalo.

Proces protiv Cvjetka Petrova Pršukata iz Petrova Sela

Proces je započet 9. ožujka 1674. *ex officio,* po službenoj dužnosti, a na temelju dojave jednog od službenika nahodišta, Mata Natalija, da je Cvjetko Petrov Pršukat iz Petrova Sela na smrt pretukao *un figliolino bastardo,* nahoda u Petrovom Selu.[98] Kako se radilo o sumnji na ubojstvo, pravosudne su norme nalagale službeno pokretanje postupka. Pravosudni sustav Dubrovačke Republike osiguravao je put prikupljanja informacija o deliktima preko lokalnih knezova, seoskih bratovština, kaznaca, liječnika i župnika.[99] Među osobe koje su u slučaju sumnje na počinjeni zločin bile dužne obavijestiti sud mogu se uvrstiti i upravitelji Hospitala milosrđa. Četiri *barabanta* poslana su u Petrovo Selo da silom dovedu optuženoga, koji je zatim zatvoren.

Dan kasnije započela su ispitivanja svjedoka čije su izjave, a nije se radilo o slobodnom iskazu nego o odgovorima na ciljana pitanja sudaca, bilježene na talijanskome jeziku, osim dijelova za koje se vjerojatno smatralo da je važno doslovno navesti izgovorene riječi. Zato u spisima Kaznenog suda prevladava talijanski jezik, no mjestimice je, u sočnijim dijelovima, prošaran hrvatskim, pa je u njima sačuvan uzorak onodobnog svakodnevnog govora stanovnika Dubrovnika i okolice.

---

[94] N. Vekarić, »Ubojstva među srodnicima u Dubrovačkoj Republici (1667.-1806.).«: 114.

[95] N. Vekarić, »Ubojstva među srodnicima u Dubrovačkoj Republici (1667.-1806.).«: 127.

[96] Iste godine u svibnju i kolovozu vođena su dva procesa zbog čedomorstva. U oba slučaja leš tek rođenog djeteta pronađen je u moru (*Criminalia*, ser. 16, sv. 4 f. 253, DAD); *Lam. Int. For,* sv. 73, ff. 42v-43, 45v-52, 92v, 93v-97v.

[97] U predzadnjoj dekadi 17. stoljeća prosječno 9 ubojstava na populaciju od 25.000 stanovnika (N. Vekarić. »Ubojstva među srodnicima u Dubrovačkoj Republici (1667.-1806.).«: 98).

[98] *Lam. Int. For,* sv. 72, f. 89.

[99] Nella Lonza, *Pod plaštem pravde*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997: 209-212.

Uz optuženog, ispitano je još devet svjedoka, osam žena i jedan muškarac. Za tijek procesa nisu bile bitne pojedinosti o žrtvi. Dob je procijenjena približno, ime nije navedeno, samo je točno naveden spol i skupni identitet, pripadnost Hospitalu milosrđa. Osumnjičeni je odmah zatvoren, a kao prvi svjedok pozvana osoba koja je u hospitalu primila tijelo mrtvog dojenčeta. Izjave svjedoka obojene su osobnim viđenjima događaja, čime se pokušavalo pojačati utisak na suce ili isključiti bilo kakvu umiješanost u zbivanja. Započelo se s ispitivanjem "neutralnih" osoba u državnoj službi i zatim proširivalo od obitelji dojilje do onih koji su mogli razjasniti, potvrditi ili opovrgnuti neke pojedinosti u slijedu događaja. Tri svjedokinje i optuženi ispitani su dva puta, jer se neke pojedinosti iz njihovih izjava nisu slagale s onima koje su dali drugi svjedoci. Optuženi je suočen s osobom koja ga je izravno optužila za ubojstvo, a istražni je postupak završen primjenom psihološkog dijela torture, no ne i nanošenjem fizičke boli.

Rekonstrukcija događaja započela je ispitivanjem Katarine Petrove, dojilje iz Hospitala milosrđa na Pilama, koja je svjedočila o okolnostima predaje mrtvog djeteta u hospital.[100] Prethodnog četvrtka Jela Gubica iz Petrova Sela donijela je na ukop mrtvo dijete staro osam do deset mjeseci. Kad je tijelo odmotano, vidjele su se modrice i još neki sumnjivi krvavi tragovi, što je vidjela i nadstojnica Marija. Prije ukopa, tijelo je pokazano dvojici službenika. Nakon ukopa, interna je dojilja čula od Marije Lučine zvane Jakšine iz Petrova Sela da se u Gradu na *piazzi* govori kako je Cvjetko Pršukatović napao svoju snahu Katarinu kad se vratila "iz drva". Ona se oslobodila, pa je napao dvoje djece, svoje unuče i nahoda na dojenju, koje je izbacio iz kreveta. Cvjetko je, navodno, malog štićenika uzeo za glavu i više puta njime udario o zid. O svemu tome čula je i nadstojnica s kćerima.[101] U drugom svjedočenju sjetila se još kako je čula da je žena Cvjetka Petrova zavikala: "Je li ko da objesi ovoga psa? Ubi

[100] Prema dosadašnjim istraživanjima nahodište je iz stare zgrade u Gradu preseljeno u predgrađe Pile tek 1687, no ovdje je očito da je to bilo ranije, ili se radi o različitim selidbama. Usporedi B. Marinović. »Jedna važna socijalna ustanova starog Dubrovnika.«: 26; R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II: 204. Moguće je da su za potrebe hospitala neko vrijeme korištene dvije zgrade, jer se prilikom pojave kuge 1691. godine izričito naglašava da se zgrada nahodišta nalazi u blizini Franjevačkog samostana na Prijekome. Vidi Giuseppe Gelchich, *Delle istituzioni marittime e sanitarie della Repubblica di Ragusa. Informazione storica documentata*. Trieste: Stab. Tipogr. di Lod. Herrmanstorfer, 1882: 59; *Sanitas*, ser. 55, sv. 7 (DAD).

[101] *Lam. Int. For,* sv. 72, f. 89-91.

gospodsko dijete!"[102] Službenik Ivo Klašić potvrdio je riječi interne dojilje.[103] Marija Stjepanova,[104] vanjska dojilja iz Petrova Sela, čula je da Katarina Ivanova viče kako će je svekar zaklati.[105]

Svjedočenje Jele Ilijine zvane Gubica iz Petrova Sela donijelo je nove pojedinosti. Jele je čula Franu, ženu Cvjetkovu, kako govori sinu Ivanu, "zo ti Božić, skapulaj ženu da je ne ubije svekar, ogrušio je djetetom o među." To su čule i Nika Paskojeva, Anica Mihočeva i Mara Ivanova.[106] Ivan je majci odgovorio da je "na Božjem putu" te da se u to ne miješa.[107] Sljedećeg četvrtka, kad je prolazila iznad kuće na putu za Mokošicu, Jelu su pozvali da odnese u grad dijete, za koje su rekli da je nađeno mrtvo u kolijevci. Jela je sve ispričala nadstojnici, koja je pozvala službenike kako bi pred njima sve ponovila. Oni su poslali *barabante*. Marija Lučina, vanjska dojilja iz Petrova Sela, potvrdila je Jelin iskaz opisavši zbivanja na putu za Dubrovnik.[108] Srela je Jelu Gubicu na Brodaricama u Ombli kad je ova nosila mrtvo *spurjanče*. Načuvši razgovor, Andrija, *barcariol*, odbio je prevesti Jelu jer nosi mrtvo dijete, upitavši je što je od njega učinila. Jela je izjavila da je dijete ubio Cvjetko Pršukat i pokazala tragove nasilja koje je vidjela i svjedokinja Marija. Oko testisa je vidjela "kako isfrapano nožem, krvavo i modro." Zajedno s Jelom je došla do hospitala i čula kako je Jela rekla nadstojnici da dijete nije mrtvo nego ga je ubio Cvjetko Pršukat.[109] Sve je to ispričala i internoj dojilji u hospitalu Kati Petrovoj.[110]

Nika Paskojeva iz Petrova Sela, trgovkinja vinom i kruhom, rasvijetlila je zbivanja neposredno prije i nakon smrti djeteta. Cvjetko i Ivan bili su kod nje kupiti dva *kutla* vina i kruha za dva grošića. Ivan se ubrzo vratio s praznim *kutlom* u ruci, rekavši joj da je utekao iz kuće jer su se njegova žena i Cvjetko, njegov otac, posvađali. Ivanova majka Frana došla ga je tražiti, no on je izjavio da se neće tući s ocem. Nika Paskojeva čula je sljedećeg jutra da je Frana zvala snahu jer je dijete mrtvo, te da je Nikolina dojilja odgovorila iz kuće Grgura

[102] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 102-102v.

[103] *Lam. Int. For,* sv. 72, f. 90-91.

[104] Na skrbi je imala dvoje djece štićenika hospitala Vicu i Petra (*Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia*, sv. 17, ff. 133 desno, 141).

[105] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 101-101v.

[106] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 102v-103v.

[107] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 94v, 98v-99v.

[108] Spominje se uz štićenike Katu i Petra (*Registro delle polize dell'Ospedal della Misericordia*, sv. 17, ff. 131, 132 desno).

[109] Vjerojatno se željela naglasiti sumnja na nasilnu smrt.

[110] *Lam. Int. For,* 72, ff. 101v-102.

Jerkova da će oni odgovarati za gospodsko dijete. Franu je čula i Nikina snaha Anica Mihočeva.[111] Anica je potvrdila svekrvin iskaz.[112]

Svjedočenje Katarine Ivanove, Nikoline dojilje i snahe Cvjetka Pršukata započelo je pitanjem o djeci koje je dojila, na što je odgovorila da je njezino živo, a ono koje su joj dali, *bastardo,* ubijeno. Po povratku iz brda, čim je došla kući, svekar ju je dočekao s uvredama tražeći "golokud" što ga je donijela. Katarina je zaprijetila da će se "poći tužit Gosparu." Cvjetko ju je počeo tući, no ona se uspjela osloboditi, nakon čega je svekar ušao u kuću i izbacio vani škrinju, škrinjicu i dječje povoje (*cassa, cassetina et fascie degli figlioli*). Katarina se požalila svome gospodaru, vlastelinu Nikoli Bincioli, i sklonila u kuću Cvjetkova zeta, Grgura Jerkova. Margarita Grgurova, Cvjetkova i Franina udata kći, potvrdila je da je Nikolina dojilja kod nje prenoćila na dan smrti djeteta.[113] Iste večeri Katarinu je zvala svekrva Frane i rekla da joj je umrlo dijete no ona se od straha nije vratila u Cvjetkovu kuću prije sutrašnje večeri. U kolijevci je našla mrtvo dijete, a Cvjetko nije bio kod kuće. Sumnjala je da je dijete ubio svekar, jer joj je prethodnoga dana prijetio riječima: "izvrću ti djecu na dvor kako golubiće i pognjavit, a što će meni Gospoda za spurjančinje učinit." Kako je kuća bila na osami, nitko nije mogao posvjedočiti te Cvjetkove riječi. Katarina je glasno zvala upomoć, tako da su je mogli dobro čuti do sela Čelopeci. Svekar je noć proveo u kućerku Tonka Uskokova, a sljedećeg jutra, kad se smirio, pošao je na brazdu. Tako je postupio, izjavila je Nikolina dojilja, jer se bojao da ga *barabanti* ne uhite zbog djeteta.[114] U drugom svjedočenju potvrdila je da ju je svekar istukao pred kućom, pod murvom, da je i nož izvukao te da je sam ostao u kući s djecom.[115]

U skladu s dubrovačkom praksom ispitivanja, Cvjetku Petrovom Pršukatu postavljena su pitanja odakle dolazi i zna li zašto je optužen. Potvorila ga je snaha Kata Ivanova, da je ubio dijete no "ako može jedna žena sisom hraniti dvoje dijeti on je pravedan." Cvjetko je nastojao uvjeriti suce da je dijete umrlo zbog neadekvatnog dojenja. Kad se Kata Ivanova vratila iz brda, gdje je skupljala drva, dočekao ju je Cvjetko s riječima da je uzela "šeset dinara *golokuda* na Rupe" i nije ništa donijela doma, a trebala je donijeti "jedan starić što bi kaše djeci činili", jer ona nije imala mlijeka. Snahin je odgovor bio

[111] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 108v, 110v-111.
[112] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 111, 111v.
[113] *Lam. Int. For,* sv. 72, f. 111v.
[114] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 99v-101.
[115] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 103v-105.

britak: "Neću, nije mi drago." Suce je zanimalo jesu li oba djeteta bila živa kad se snaha vratila, te jesu li i dalje živa. Zatim su propitivali o okolnostima smrti nahoda. Dijete je umrlo u tri sata u noći, i to "od glada od nijedne nemoći druge," tvrdio je Cvjetko, a on ga nije vidio mrtva. Dok je raspravljao sa snahom djeca su spavala u kući, a zatim je pošao u vinograd. Kad su suci htjeli znati kako to da je u tri sata u noći pošao u vinograd, Cvjetko se ispravio kazavši da je tek ujutro pošao onamo. U trenutku djetetove smrti bio je u kući, u *odru* sa svojom ženom, a snaha sa svojim mužem Ivanom također u *odru*. Čuo je kako njegov sin Ivan, govori: "Užeži svijeću ono dijete umira." Cvjetko je znao da je dijete ukopano u gradu, jer mu je to rekla žena. Na pitanje zašto njegova snaha, ako je zdrava, nije sama odnijela dijete u Grad, Cvjetko je odgovorio riječima: "Što ja znam. Mene nije pitala." No pitala ga je zbog čega djecu ne hrani, a on je odgovorio da nije imao odkud. Za prepirke sa snahom u kući bio je sam, jer mu je žena bila u posjetu kćeri u Čelopecima, a sin u crkvi. Ubojstvo djeteta snaha je izmislila.[116]

Za drugog ispitivanja, suočen sa snahom, Cvjetko je priznao da je iz kuće izbacio škrinjicu i pelene, ali ne i da je izvadio nož. Tvrdio je da je samo jednom nogom zakoračio u kuću, no potvrđeno je da su škrinjica i povoji bili uz *odar* u *kamari*. Morao je ući u kuću. Dokazano je da njegova nevjesta nije spavala u kući, kako je on izjavio. Vještim pitanjima sudaca Cvjetko je suočen s vlastitim lažnim iskazom, a odgovori su mu se svodili samo na nijekanje iskaza svjedoka, bez ikakvih protuargumenata. Vraćen je u zatvor, a proces se nastavio.[117]

Svjedočenje optuženika otkriva i neke zanimljive pojedinosti iz svakodnevice. Cvjetko, domaćin kuće, za snahina se izbivanja brinuo za prehranu djece i u tome nije nalazio ništa sporno. Smetalo mu je samo što nije imao čime. Djeca su prihranjivana kašom, što je prikladno za dojenče od osam ili deset mjeseci ali može biti pogubno za mlađe, osobito u lošim higijenskim uvjetima. Dojilje su za prehranu djece dobivale pomoć u žitu. U obitelji Nikoline dojilje vladale su napetosti, a svađa u kojoj je Nikola platio glavom kao da je bila tek jedna od trzavica između svekra i snahe.

Mjesec dana nakon početka procesa i devet ispitanih svjedoka suci su vjerojatno imali zaokruženu sliku o okolnostima Nikoline smrti. Cvjetko Petrov Pršukat mijenjao je iskaz, pa se primjenom torture nastojalo doći do istine.

[116] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 91-94v.
[117] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 105-108v.

Suci Nikola Matov Resti, Andrija Benessa i Nikola Ivanov Bona[118] odlučili su neprekidno tijekom tri četvrti sata staviti na muke optuženog Cvjetka Petrovog Pršukatovića kako bi istinito odgovorio na postavljena pitanja. Tortura se u Dubrovniku provodila pomoću kolotura, naime, optuženika bi s rukama vezanima na leđima odizali konopom prebačenim preko kolotura. Na sličan se način provodila kazna trzanjem kolotura, s tim da se postupak odvijao u javnosti. Premda je izazivana snažna bol, postupak nije izazivao smrtne posljedice. Provođenje torture bilo je stupnjevano i ritualizirano, počevši od pokazivanja sprave za mučenje, oblačenja mučeničke halje, vezivanja, do samog odizanja od tla. Postupku je mogao prisustvovati i liječnik.[119]

Cvjetko je doveden u prostoriju u kojoj je visio kolotur za mučenje, *fune tormentale*. Optuženome je prvo pred spravom za mučenje postavljeno šest pitanja i zabilježeni odgovori. Nijednom nije izravno upitan je li ubio dijete, odnosno osjeća li se krivim, premda je nijekanje krivice za smrt djeteta bilo dijelom njegova odgovora gotovo na svako pitanje. Suce su zanimale pojedinosti, od toga zašto je nijekao izbacivanje škrinjice a poslije je priznao, pa do tumačenja uzroka smrti djeteta. Propitivano je svako neslaganje između izjave svjedoka i onoga što je Cvjetko tvrdio. Ista serija pitanja postavljena je još jednom, no ovaj je put optuženik bio odjeven u haljine za mučenje. Cvjetko je i dalje tvrdio da nije rekao da će djecu izbaciti iz kuće niti da je to učinio. "Ja se i muhe bojim nego li čestite Gospode." Dijete je umrlo od gladi jer "na njemu nije bila unča mesa". Svoju suprugu smatra pristranom osobom, i to na njegovu štetu, jer ga ona "ne može gledati" i da ga "može peći na ražnju bi ga pekla."

Sa zastrašivanja, dakle psihološkog mučenja uz sve veći pritisak kojim se optuženi postupenim uranjanjem pripremao za stvarnost boli, prelazilo se na samo fizičko mučenje. Dok su Cvjetku konopom vezivali ruke pripremajući ga za podizanje, izjavio je da pati od opće slabosti (*crepatura*). Postupak je zaustavljen i pozvan je liječnik Giuliani, fizik i kirurg, koji je ustanovio da optuženi ne može podnijeti mučenje zbog edema pluća (*petto intriso*) i opće slabosti. Cvjetko je vraćen u zatvor. Suci su istoga dana odlučili proces prenijeti u Malo vijeće. Dan kasnije, 10. travnja, nakon što je proces pročitan u Malome vijeću, odlučeno je da se prenese u Senat.[120]

---

[118] Riječ je o pravniku Nikoli (Nikolici) Ivanovom Bona (oko 1635-1678), znamenitom dubrovačkom poklisaru, utamničenom tijekom poslanstva sultanu Mehmedu IV. i umrlom u silistrijskoj tamnici (Bugarska).

[119] N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 236-237.

[120] *Lam. Int. For,* sv. 72, ff. 137-139v.

Od prijave do izricanja kazne u Senatu proces je trajao nešto manje od dva mjeseca. Sud je ispitivao devet svjedoka 10, 14. i 17. ožujka. Svjedokinje Kata Ivanova, Kata Petrova i Jela Gubica ispitivane su u dva navrata. Optuženi Cvjetko Pršukat i njegova snaha Kata Ivanova ispitani su uz sučeljavanje. Bila su dovoljna tri dana istrage da suci dođu do činjenica. Mjesec dana nakon početka procesa istražni dio postupka zaokružen je postavljanjem šest pitanja Cvjetku Pršukatu u tri navrata, u različitim fazama postupka torture. Optuženi je sve vrijeme trajanja procesa proveo u tamnici.

Senat je na sjednici održanoj u petak 4. svibnja 1674. u tri navrata glasovao o Cvjetku Pršukatoviću (Pršukatu). Glasovalo se na uobičajeni način, biranjem jednog od dva prijedloga. Za Cvjetka Pršukata predložene su dvije kaznene varijante, koje se razlikuju samo u pogledu trajanja zatvorske kazne i mogućnosti pomilovanja. Kazna je uključivala sramotnu ophodnju Gradom na magarcu, izlaganje na stupu srama, *berlini*, žigosanje čela, 25 udaraca batinom i zatvor. Prvi prijedlog, dvogodišnja tamnica uz mogućnost pomilovanja sa sedam od osam glasova vijeća, nije prihvaćen. Drugi prijedlog, koji je prihvaćen s jedanaest glasova za i osam protiv, bio je sedmogodišnji zatvor.[121] Sramotna ophodnja provodila se jašući naopačke na magarcu u pratnji *barabanata* na čelu sa zdurom. Njezin osnovni smisao bio je ponižavanje i sramoćenje pred mnoštvom, a kao kazna je bila uobičajena u onodobnoj Europi. Korištenjem elemenata svečanih rituala kao sredstva za izvrgavanje ruglu, sramotna se ophodnja uklapa u obrednu matricu *charivari*-a.[122] U Dubrovniku je kao mjesto sramotnog izlaganja osuđenika služio Orlandov stup, snažan simbol državnog autoriteta na kojem se isticala državna zastava, služio je za proglašenje odluka vlasti i označavao osnovnu dužinsku mjeru. Stupovi slične namjene bili su raširen drugdje u Europi. Sramotna ophodnja i *berlina* bile su kazne s vrlo teškim društvenim posljedicama za obitelj, pa su je osuđenici nastojali zamijeniti za zatvor ili izgnanstvo.[123] Batinanje na koje je osuđen Cvjetko Pršukat i inače je redovito iznosilo 25 udaraca, koje su izvodili krvnik ili vojnici koristeći obojene štapove.[124] Obilježavanje

[121] *Cons. Rog*, sv. 121, ff. 7v-8.

[122] N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 159-160. O ritualnom obliku iskazivanja nezadovoljstva, odnosno neprijateljstva prema pojedincima koji su prekršili neke osjetljive društvene norme, u kontekstu izbora bračnih partnera vidi: Miroslav Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata: Lokalna povijest i sveopći modeli*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2002: 328.

[123] N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 161-162.

[124] N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 151.

čela žigom, osim nanošenja tjelesne boli kao kazne, trajno je obilježavalo osuđenika unutar zajednice i upozoravalo sud na eventualnog recidivista.

Kombinacija kazni koje su izrečene Cvjetku Pršukatu, a to su sramoćenje, tjelesne kazne i kazna zatočenja, upućuje da je ubojstvo djeteta smatrano osobito teškim kaznenim djelom, poput incesta.[125] Sedmogodišnja zatvorska kazna bila je dugotrajna, osobito u usporedbi s kaznama izricanima tijekom 18. stoljeća.[126] Luce Ucović, čedomorka, osuđena je iz ogluhe 1739. na kaznu identičnu Pršukatovoj. Kad je nakon gotovo deset godina skrivanja uhićena, prvotna kazna zamijenjena je šestomjesečnim zatvorom.[127] Mara Sršen, koja je priznala čedomorstvo a teretili su je i ozbiljni dokazi, osuđena je na kombiniranu kaznu šibanja, izlaganja na stupu srama, žigosanja, dvogodišnjeg zatvora i trajnog izgona. U zamolbi je tražila da se batinanje i obilježavanje žigom zamijeni desetogodišnjim zatvorom.[128]

U presudi Senata nije navedeno ime Pršukatove tamnice. Dubrovački zatvori nalazili su se u kompleksu zgrada Kneževa dvora i Vijećnice i razlikovali se prema uvjetima boravka. Neke tamnice bile su vlažnije, mračnije i nedostupnije od drugih. Najteži je bio tajni zatvor u kojemu u ćelije nije prodirala vanjska svjetlost.[129] Cvjetko je išiban, u troškovima dvora navedena je isplata *boi*, krvniku, za šibanje kažnjenika iz Omble.[130] Stavljanje na *berlinu* posebno se honoriralo, no ono se u slučaju Cvjetka Pršukata ne spominje.[131] Odlukom Velikog vijeća od 10. travnja 1675. sa 65 glasova za i jednim protiv Cvjetku Petrovu Pršukatoviću oproštena je zatvorska kazna od 5 godina i 2 mjeseca na koju je osuđen povrh drugih kazni.[132] Zadnji spomen njegova imena nalazimo u troškovima dvora za travanj 1675.[133] Oslobođen je vjerojatno godinu dana nakon početka procesa.

---

[125] N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 150.
[126] N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 167.
[127] N. Lonza, »"Dvije izgubljene duše": čedomorstva u Dubrovačkoj Republici (1667.-1808.).«: 299.
[128] N. Lonza, »"Dvije izgubljene duše": čedomorstva u Dubrovačkoj Republici (1667.-1808.).«: 300.
[129] N. Lonza, *Pod plaštem pravde*: 169, 176.
[130] *Detta*, ser. 6, sv. 16, f. 117v (DAD).
[131] U ožujku 1675. plaćena su 3 perpera za stavljanje žene na berlinu (*Detta*, sv. 16, f. 137v).
[132] *Cons. Maius,* sv. 46, f. 186.
[133] *Detta*, sv. 16, f. 139v.

Zaključak

Kratko trajanje Nikolina života bio je statistički očekivan događaj, no način na koji je skončao i reakcija cijelog sudskog i kaznenog aparata izuzetno je rijetka, kao da se cijeli postupak vodio s namjerom da se učvrsti ideja o pravičnosti vlastele, što se najbolje vidi upravo kad djeluju za račun najslabijih. Ako je pod pritiskom nužde ili običaja Nikola, poput nekoliko tisuća štićenika dubrovačkog Hospitala milosrđa, bio izbačen na sam rub društva i ako mu je bilo namijenjeno tek puko i uvjetno preživljavanje, u ulozi žrtve ubojstva gledan je kao punopravni član zajednice, onaj s poznatim i priznatim roditeljima.

Nikola je vjerojatno bio tek usputna žrtva nesretnog tijeka jedne obiteljske razmirice koja je, možda pojačana kakvom proljetnom oskudicom, općim ozračjem nasilja i nesigurnosti i trenutnim gubitkom pribranosti, završila kobno po "komunsko dijete". Pokopan je na Pilama uz kršćanski obred u zajednički grob s brojnim drugim tjelesima štićenika Hospitala milosrđa. Poživio je osam do deset mjeseci, imao barem dvije dojilje i putovao desetak kilometara živ, od nahodišta na Pilama do kuće svoje vanjske dojilje u Petrovom Selu, a natrag mrtav, na rukama Jele Ilijine zvane Gubica, vanjske dojilje osebujna nadimka.

NIKOLA (1673-1674), "THE CHILD OF THE COMMUNE"

RINA KRALJ-BRASSARD

Summary

On the basis of Criminal Court records, accounting records of the Dubrovnik's foundling home (*Hospitale misericordiae*), and other sources, the circumstances surrounding the life and death of a male child named Nikola were reconstructed. The relationship between the wet nurses hired by the government and the children put in their care was examined. The violent death of Nikola and the criminal proceedings that followed were put in the context of murders committed among family members in the Dubrovnik Republic and the unfavourable demographic and political conditions in the decade after the devastating earthquake of 1667.

In Dubrovnik of the time the early death of a foundling was a statistically common event. However, as shown in Nikola's case, inflicting bodily harm that led to the death of the child was considered extremely repugnant and equal to infanticide. It was punished by disgracing procession, exposure at Orlando's Column, beating, branding with the state seal and imprisonment. The procedure before the Criminal Court indicates that the trial might have served as a showcase to reinforce the idea of justice exercised by Ragusan nobility, especially with regard to the weakest members of the society.